

УДК 378.016(477)

СВІТЛАНА КЛЮЧКА

Черкаський державний технологічний університет

ЕКОЛОГО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Представлено роль еколого-виховного потенціалу природоохоронної діяльності в процесі формування ціннісних орієнтацій особистості. Конкретизовано сутність виховного потенціалу природоохоронної діяльності, що полягає у формуванні коеволюційних поглядів на взаємозв'язок людини з природою, а також виробленні вміння бачити результати свого впливу на довкілля на основі сформованої екологічної свідомості та культурних навичок. Запропоновано визначення терміну природоохоронна діяльність, що, з одного боку, включає дії, якими пронизаний навчально-виховний процес, а з іншого – реалізацію знань, умінь, навичок в позанавчальний час. Еколого-виховний потенціал природоохоронної діяльності розглядається як впливовий фактор формування екологічної культури, яка проектує норми поведінки та діяльність людини в природі, що орієнтована на її раціональне використання.

Ключові слова: еколого-виховний потенціал, природоохоронна діяльність, екологічна свідомість, морально-етичні цінності, особистість.

*«Ми не отримуємо у спадщину Землю від пращурів,
ми отримуємо її в борг від наших дітей!»*

Антуан де Сент-Екзюпері

Постановка проблеми. Важливість користування природними ресурсами є незмінною декілька останніх десятиліть. Актуальним питанням сьогодення є проблема збереження довкілля, зменшення антропогенного навантаження на природне середовище. Але враховуючи те, що з часом змінюється не лише людство, але й способи природокористування та підходи до господарської діяльності, значних змін зазнає і наукове обґрунтування екологічного втручання та природоохоронна діяльність. Значення еколого-виховного потенціалу природоохоронної діяльності, свідомого ставлення до природи не можна в повному об'ємі охарактеризувати без її практичного компонента, без свідомої екологічної діяльності. І це зрозуміло, бо тільки через безпосередню практичну діяльність можливо зрозуміти взаємодію елементів екологічно грамотної поведінки, якими є екологічна культура, освіченість, екологічне виховання, що виступає висхідною ланкою в системі формування морально-етичних цінностей особистості. Водночас, освіта не виступає гарантом захисту від нераційного, або навіть злочинного ставлення до природи і суспільства. Запорука подальшого благополуччя навколишнього природного середовища, а, отже, існування життя на планеті – це екоцентрична свідомість людини, що формується в руслі еколого-просвітницької роботи на тлі її загальнолюдських цінностей. У контексті природоохоронної діяльності це поняття розглядається як першооснова становлення екологічного мислення, поведінки та свідомості особистості по відношенню до навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні концепції екологічної освіти й виховання відображено у працях В.Ільченко, А.Захлебного, І.Звереві, Н.Лисенко, Л.Лук'янової, Г.Пустовіта, Н.Пустовіт та ін.; культурологічний підхід до еколого-освітнього процесу проаналізовано в роботах С.Глазачева, М.Кисельова, В.Крисаченка, Д.Ліхачова, Л.Печко, Г.Тарасенко та ін.; системно-інтегративний підхід до вивчення еколого-виховного процесу у вищій школі розкрито в наукових доробках О.Дубасенюк, О.Плахотнік, Г.Шевченко та ін. Поняття «природоохоронна діяльність» вживається в наш час у різних аспектах (С.Іващенко).

По-перше, це поняття розглядається, як органічна складова всієї екологічної культури суспільства і характеризує сферу взаємодії людства з природою. У такому розумінні поняття природоохоронної діяльності має історичний характер і визначається, як сукупність досягнень суспільства в його матеріальному та духовному розвитку, закріплених у звичаях, етичних нормах, в усталених стереотипах ставлення людей до природи, поведінці у природному середовищі. По-друге, у педагогічному аспекті поняття «природоохоронна діяльність» вживається для визначення рис особистості, що передбачає наявність у людини відповідних знань і переконань, підпорядкування практичної діяльності вимогам раціонального природокористування. У такому розумінні природоохоронна діяльність є показником свідомого, відповідального ставлення особистості до природи [1, с. 105].

Існують різні спроби щодо визначення сутності еколого-виховного потенціалу природоохоронної діяльності. Одні дослідники (В.Лисенко) трактують його, як процес оптимізації взаємодії суспільства і природи, який потребує проведення виховної роботи серед населення, що розуміється як система цілеспрямованих впливів на свідомість і поведінку людини чи навіть цілих колективів [2, с. 65]. Отже, в цьому випадку дане визначення тлумачиться, як процес, система цілеспрямованого впливу. Інші, (О.Пруцакова) вважають, що виховання екологічно свідомої людини – це формування у неї певних норм поведінки щодо природного середовища, прагнення до гармонії з ним, до оптимізації біосфери на благо людини [3, с. 16]. Тут, еколого-виховний потенціал охорони природного середовища розглядається як кінцевий результат взаємодії індивіда з довкіллям, певні норми поведінки. Як зазначав російський філософ Г.Батіщев, людина – спадкоємець природи, наступник результатів її розвитку, її тенденцій. Природа – абсолютна передумова і абсолютна умова людини. Вона не лише «виходить» із природи, але і, разом із тим, ніколи не залишаючи її, поступово продовжує розширювати та поглиблювати свій спадковий зв'язок із нею на всіх щаблях та рівнях свого діяльнісного прогресу. Людина не тільки породжена природою, як прародителькою, але й сама постійно робить її вихідним пунктом і першоджерелом своїх нових, дійсно ґрунтовних прагнень, якими вона збагачує себе як людину [4, с. 78].

Таким чином, формування емоційно-чуттєвої сфери особистості на прикладі взаємовідносин з природою здійснюється через безпосередню діяльність природоохоронного характеру. Основою даної якості слугує екологічна свідомість, культура, мислення, поведінка особистості, в основі яких лежать ціннісні орієнтації, духовно-екологічні потреби та мотивація. Звідси **метою статті** є визначення виховного потенціалу природоохоронної діяльності як рушійної сили формування моральних цінностей особистості.

Виклад основного матеріалу. Становлення мотивації до природоохоронної діяльності здійснюється в процесі реалізації завдання, мета якого полягає у формуванні екологічно свідомої особистості, підґрунтям чого є екологічні знання, і як наслідок екологічний світогляд. Вище вказані складники є основою формування екологічної культури та відповідних морально-етичних цінностей, як невід'ємного компонента професійного становлення особистості, що передбачає глибокі знання про навколишнє природне та соціальне середовище, екологічний спосіб мислення і відповідальне ставлення до природи, здатність та вміння вирішувати екологічні питання і проблеми та здатність брати безпосередню участь в природоохоронній діяльності. В нашому розумінні «природоохоронна діяльність» передбачає активне пізнання закономірностей навколишнього світу, має мету, засоби, результат і сам процес реалізації поставленого завдання, сформовану мотивацію до перетворення природного середовища в бік його покращення, підвищення своєї професійної кваліфікації з обов'язковим екологічним змістом, формування ціннісного відношення до природи.

Гармонійний розвиток відносин людини і природи можливий за умови формування відповідних ціннісних орієнтацій особистості. На думку І.Беха, пріоритетність для розвитку суспільства духовних цінностей, можлива за умови, що людина сповна оволоділа культурно-духовними надбаннями як регуляторами своєї життєдіяльності. Система особистісних цінностей виступає адекватним індикатором розвиненої особистості. Звідси, розвиненою

особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу [5, с. 28].

Оцінкою діяльності людини в оточуючому середовищі виступає сукупність моральних якостей особистості і це засвідчує український педагог Г.Ващенко, який констатує, що зміст і форма норм поведінки людини залежать від світогляду, рівня культурного розвитку, занять людини та моральних установок [6, с. 34]. Однак, поведінка індивіда по відношенню до навколишнього середовища скеровується низкою потреб, як стимулу до дії, які мають бути екологічно спрямовані. Іншим обмежуючим фактором, що обумовлює екологічну поведінку людини є суспільне середовище. Тому еколого-виховний потенціал розглядається як перманентний процес, що триває протягом всього життєвого шляху людини. Будь-яка діяльність екологічно орієнтованого напрямку здійснює виховний вплив на індивіда. Саме через сприйняття природи як цінності, як необхідної умови існування, через взаємодію індивіда з довкіллям шляхом природоохоронної діяльності відбувається становлення гармонійно розвиненої особистості з певним набором моральних цінностей, що є першоосновою формування екологічно свідомого індивіда.

Наявність особистістю значущих ціннісних орієнтацій та установок на природоохоронну діяльність діагностувалася нами за допомогою адаптованої до нашого дослідження методики визначення ціннісних орієнтацій В.Шадрикова [7, с.14-31]. Шляхом експертних оцінок нами були відібрані 12 індикативів, які визначають характер спрямованості студентів на природоохоронну роботу в їхній майбутній професійній діяльності. Респондентам було запропоновано виставити ці індикати в порядку їхньої особистісної значимості. У результаті кількісної обробки одержаних даних ми отримали частотність виборів студентів по кожному індикату, що відображає їхню спрямованість на досліджувану діяльність (їхні ціннісні орієнтації). Усі запропоновані для вибору індикати ми згрупували у три групи, які об'єднували цінності життєзабезпечення (перша група), формально-рольової відповідності (друга група) та цінності охорони, збереження та відтворення природного довкілля (третья група). Здійснивши розрахунки в межах кожної з груп, ми з'ясували, що найбільшу кількість виборів студентів здобули ціннісні орієнтації формально-рольової відповідності (42,5%). Зокрема, участь у природоохоронній діяльності опитувані пов'язували зі сумлінним виконанням своїх передсередніх професійних обов'язків, вони зауважували – що це їхній громадянський обов'язок перед суспільством, що це – гарний приклад у вихованні майбутнього покоління тощо. Значна частина студентів (29,6%) здійснила свій вибір на користь цінностей життєзабезпечення. Природоохоронну діяльність вони співвідносять насамперед зі збереженням власного здоров'я і здоров'я людей, що їх оточують. Рідше опитувані зауважували, що це – можливість для них самоствердитися в професійній діяльності, досягти кар'єрного росту, отримати визнання колег чи матеріальну винагороду. Лише третьою за рейтингом стала позиція студентів, що відображає їхню спрямованість на охорону, збереження та відтворення природного довкілля (її виявили 27,9% респондентів). Такі опитувані вбачають у природоохоронній діяльності можливість зупинити деструктивні процеси в загальнопланетарному розвитку, вияв прагнення не нашкодити природі, жити з нею в злагоді і гармонії, допомогти природі у її відновленні тощо.

Таким чином, еколого-виховний потенціал природоохоронної діяльності не можна розглядати як відокремлену форму виховання, оскільки він виступає як єдиний взаємопов'язаний комплексний процес. Специфічність його є принципово новим і чи не найголовнішим напрямком загального виховного процесу, адже жодний з них не інтегрується такою кількістю зв'язків, як екологічний. Влучним щодо цієї проблеми є вислів В.Сухомлинського, який констатував, що «роль природи в навчальній роботі визначається насамперед активною діяльністю, участю фізичних і духовних сил дитини в пізнанні. Світ природи стає невичерпним джерелом знань завдяки тому, що знання надходять у дитячу голову дуже складним шляхом: через руки, через працю, через взаємовідносини з іншими людьми, через почуття і переживання, які забарвлюють діяльність» [8, с. 53].

На думку А.Швиденко, В.Руденко, В.Євдокименко, система природоохоронної діяльності включає такі основні напрямки (рис. 1): включення в навчальний матеріал екологічного спрямування національного та регіонального підходів; вирішення глобальних проблем людства

з гуманістичною спрямованістю та рахуванням екологічних чинників (раціональне використання природних ресурсів, забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, захист середовища від забруднення промисловими та побутовими відходами); збереження фізичного та духовного здоров'я людини; об'єктивність у розкритті основних екологічних законів та понять про загальні закономірності існування природних та антропогенних систем; вирішення проблем довкілля; здійснення зв'язку між набутими екологічними знаннями і життям, розкриття їх цінності не лише у виробництві, а й у повсякденному житті людини: вдосконалення різних форм господарської, рекреаційної і культурно-побутової діяльності людини [9, с. 46].

Рис. 1. Система природоохоронної діяльності (за А. Швиденко, В. Руденко, В. Євдокименко)

Вказані напрямки взаємопов'язані, адже основою раціонального природокористування є ґрунтовне пізнання законів екології. Однак, самих знань недостатньо, для того, щоб вони стали особистісною властивістю, нормою, установкою, чим має керуватись індивід в своїй діяльності, тому потрібно здійснювати цілеспрямований, планомірний вплив, що забезпечується через запровадження виховних заходів екологічного змісту.

У зв'язку з цим, більш детального вивчення потребує питання формування екологічної свідомості на тлі моральних цінностей особистості засобами природоохоронної діяльності. Оскільки, природоохоронну діяльність розуміють як єдину систему заходів, спрямовану на формування тих якостей людини, які необхідні для гармонійних відносин суспільства та природи, то в зв'язку з цим з'являється необхідність реалізації природоохоронної діяльності через відповідні форми організації навчально-виховного процесу. Перебудова змісту навчання спонукає до активної творчої діяльності як викладачів, так і студентів. Під час викладання природничих дисциплін викладач має підготувати студентів до свідомого, інтегрованого сприймання навколишнього світу. Цей аспект реалізується через практичні заняття під час екскурсій, дослідів, виробничих практик в процесі навчально-виховної роботи.

Таким чином, виховний потенціал природоохоронної діяльності слід розглядати не лише як діяльність, спрямовану на формування екологічних знань у студентів, але й як одну з умов розвитку їх екологічної свідомості, культури та компетентності. Звідси випливає сутність виховного потенціалу природоохоронної діяльності, яка полягає у формуванні в майбутніх фахівців коеволюційних поглядів на взаємозв'язок людини з природою, а також вироблення вміння бачити результати свого впливу на довкілля на основі сформованої екологічної свідомості та культурних навичок.

На нашу думку, природоохоронна діяльність – це системне утворення (рис. 2), що з одного боку визначається суб'єкт-суб'єктною взаємодією в навчально-виховному процесі, а з іншого – як діяльнісна реалізація знань, умінь, навичок здобутих студентами в позанавчальний час. Дані підсистеми утворюють єдине ціле на основі тісного взаємозв'язку творчих здібностей та професійних навичок майбутніх фахівців.

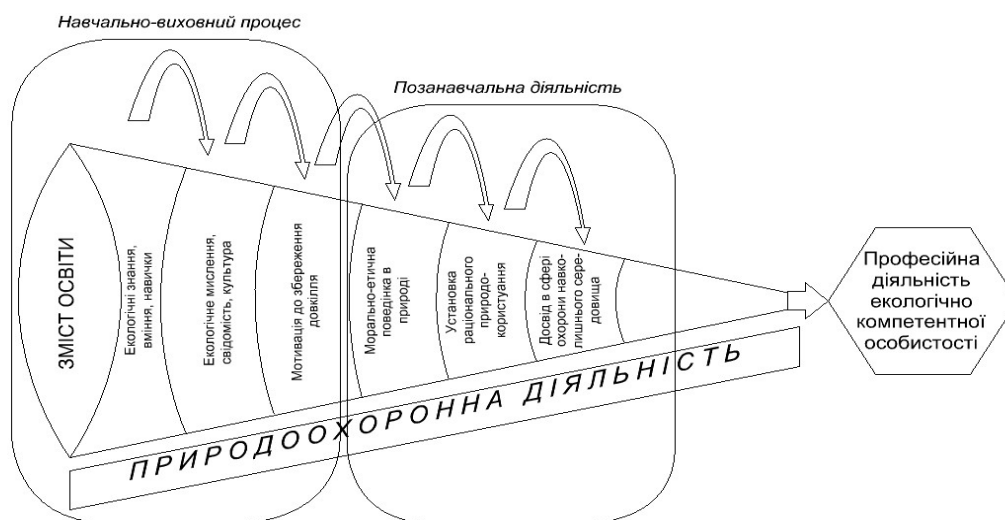

Рис. 2. Природоохоронна діяльність у системі формування моральних цінностей особистості

Навчально-виховний блок природоохоронної діяльності включає: систему екологічних знань, вмінь, та навичок, що здобуваються студентами і забезпечується змістом освіти; формування екологічного мислення, свідомості та культури, що визначає в подальшому мотивацію майбутнього фахівця до збереження навколишнього середовища. Дана підсистема реалізується в процесі викладання природознавчих дисциплін у формі проблемного навчання, творчих завдань, бесід, ділових ігор, науково-рольових диспутів, кейс та проектного методів, прес-конференцій та ін. Позанавчальна діяльність передбачає сформованість морально-етичної поведінки студентів в природі, здобуття установок на коеволюційну взаємодію з довкіллям, що в кінцевому результаті забезпечує набуття досвіду раціонального природокористування. Цей блок реалізується через природоохоронні акції, участь в екологічних загонах, експедиціях, прокладанні екостежок та ін.

Природоохоронна діяльність реалізується за наявності відповідних якостей індивіда, якими володіє екологічно компетентна особистість. Звідси, раціональне користування природними ресурсами, збереження довкілля, прогнозування наслідків впливу будь-якої діяльності, моніторинг стану навколишнього середовища з подальшим його відновленням та збереженням, що забезпечується завдяки втручанню екологічно компетентних фахівців.

Водночас, становлення екологічно компетентної особистості відбувається під час навчально-виховного процесу, одним з потужних засобів якого виступає природоохоронна діяльність. Діяльнісний підхід у сфері вивчення й охорони природи є складним структурним утворенням, і важливо формувати всі його компоненти. Нехтування одного з них знижує практичні педагогічні ефекти екологічної освіти. Тільки завдяки діяльності з вивчення й

охорони навколишнього середовища можна навчитися грамотного, компетентного природокористування. Гострота екологічних проблем, їх масштабність і складність вимагають вияву ініціативи, активності, творчого підходу в екологічній сфері, не допускають формального ставлення, байдужості й безвідповідальності. Культура здійснення природоохоронної, ресурсозберігаючої діяльності передбачає, насамперед, постійне підвищення професійної кваліфікації, оволодіння майбутніми фахівцями новими екологічними знаннями та їх уміле і продуктивне використання. Тоді еколого-виховний потенціал природоохоронної діяльності ми можемо розглядати як впливовий фактор формування екологічної культури, яка проектує норми поведінки та діяльність людини в природі, що орієнтована на її раціональне використання та збереження.

Висновок. Таким чином, основним компонентом природоохоронної діяльності постає екологічна культура, яка ґрунтується на екологічних знаннях, екологічній свідомості, переконаннях, що виступають сполучною ланкою до формування екологічно грамотної особистості. Природоохоронна діяльність є основою екологічно доцільної поведінки, яка ґрунтується на екологічних знаннях, екологічній свідомості, переконаннях, що є перехідним елементом до формування екологічно освіченої особистості. Ми запропонували своє бачення природоохоронної діяльності, яка складається з двох підсистем, що з одного боку включає дії, якими пронизаний навчально-виховний процес, а з іншого – реалізацію знань, умінь, навичок в позанавчальний час. Навчально-виховний блок включає систему екологічних знань, вмінь та навичок індивіда, наявність екологічного мислення, свідомості та культури, сформовану мотивацію до збереження навколишнього середовища. Блок позанавчальної діяльності охоплює становлення морально-етичної поведінки особистості в оточуючому середовищі, усвідомлену діяльність з сформованими установками раціонального природокористування, реалізацію природоохоронних заходів.

Враховуючи вищесказане, природоохоронна діяльність виступає могутнім фактором в процесі формування екологічно компетентної особистості з певними морально-ціннісними установками. Ми обґрунтували, що становлення мотивації до природоохоронної діяльності здійснюється під час виховного впливу екологічних знань про навколишнє природне та соціальне середовище. Формування екологічної обізнаності, мислення і відповідальності ставлення до природи, здатність та вміння вирішувати екологічні питання, проблеми відбувається через безпосередню практичну участь в природоохоронних заходах. В свою чергу, екологічна освіта та виховання спрямовані на формування особистості, яка у повсякденному житті дотримуватиметься норм екологічно грамотної поведінки та підтримуватиме практичні дії державних установ та приватних осіб щодо захисту довкілля. Виховання почуття особистої відповідальності за все живе на Землі, бережливого ставлення до навколишнього середовища, розширення екологічних знань, культури повинні стати рисою характеру кожної людини і це повинно закладатись у якісно новому, цілісному підході до виховання особистості в єдиному процесі безперервної освіти.

Список використаних джерел

1. Іващенко С. Екологічна культура в контексті національного виховання / С. Іващенко // Освіта і управління. – 1999. – № 4. – С. 107-115.
2. Лисенко В. П. Особливості ціннісної структури підростаючої особистості / В. П. Лисенко // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. – К. : [Б. в.], 1997. – С. 65-67.
3. Пруцакова О. Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості / О. Л. Пруцакова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ, 2005. – Вип. 8, кн. 2. – С. 16-19.
4. Батищев Г. С. Познание, деятельность, общение / Г. С. Батищев // Теория познания : в 4-х т. / Г. С. Батищев. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2: Социально-культурная природа познания. – С. 119-135.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : в 2-х кн. : навч.-метод. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1. : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – 280 с.
6. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Г. Г. Ващенко. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.

7. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учебное пособие / В. Д. Шадриков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 1996. – 320 с.

8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський ; ред. кол. О. Г. Дзевєрін (гол. ред.), М. М. Грищенко, С. П. Заволока, О. В. Киричук та ін. – К. : Рад. школа, 1976. – Т.2. – С. 147-416.

9. Швиденко А. Й. Екологічні основи природокористування : навчальний посібник / А. Й. Швиденко, В. П. Руденко, В. К. Євдокименко. – К. : ІЗМН, 1999. – 200 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2015 р.

КЛЮЧКА С.

Черкасский государственный технологический университет, Украина

ЭКОЛОГО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРИРОДООХРАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

В статье освещена роль эколого-воспитательного потенциала природоохранной деятельности в процессе формирования ценностных ориентаций личности. Конкретизированы сущность воспитательного потенциала природоохранной деятельности, заключающийся в формировании коэволюционный взглядов на взаимосвязь человека с природой, а также выработке умения видеть результаты своего влияния на окружающую среду на основе сложившейся экологического сознания и культурных навыков. Предложено определение термина природоохранная деятельность, которая включает две подсистемы, что с одной стороны включает действия, которыми пронизан учебно-воспитательный процесс, а с другой - реализацию знаний, умений, навыков во внеучебное время. Эколого-воспитательный потенциал природоохранной деятельности рассматривается как влиятельный фактор формирования экологической культуры, которая проектирует нормы поведения и деятельности человека в природе, которая ориентирована на ее рациональное использование.

Ключевые слова: *эколого-воспитательный потенциал, природоохранная деятельность, экологическое сознание, морально-этические ценности, личность*

KLYUCHKA S.

Cherkasy State Technological University, Ukraine

ECOLOGICAL AND EDUCATIONAL POTENTIAL OF ENVIRONMENTAL ACTIVITIES IN HE ORAL AND ETHICAL VALUES OF THE INDIVIDUAL

The paper presents the role of environmental and educational potential environmental activities in the formation of value orientations of the individual. Concretized the essence of the educational potential of environmental protection, which is the formation of co-evolutionary views on the relationship between man and nature, and to develop the ability to see the results of their environmental impact based on the prevailing environmental awareness and cultural skills. A definition of environmental protection, which includes two subsystems, on the one hand includes actions that permeated the educational process, and the other - the implementation of knowledge, skills outside the classroom. Ecological and educational potential environmental activities is seen as an influential factor in the formation of ecological culture that designs norms of behavior and human activities in nature, focused on its sustainable use.

Keywords: *ecological and educational potential, environmental protection, environmental consciousness, moral and ethical values, personality*